

מלים שוות-צליל ושונות-משמעות כיוצרות הומור בספרות הילדים

מאת מאיה אגמון-פרוכטמן

גימות את ההומור הנוצר מתפיסה של מלה דר־משמעית (משום הצליל הזהה) דווקא במובן בלתי־מצופה ממנה בקונ־טקסט מסוים. פרומקין ורודמן, בלשנים שכתבו ספר מבוא לבלשנות, אומרים בפרק "What Does It Mean?"², בהציגם מלים הומופוניות (שוות־צליל), שהעובדה ששתי מלים בעלות משמעויות נפרדות עשויות להישמע זהות, הופכת אותן ל־"מועמדות" מתאימות להומור (או, באר־תה מידה, ליצירת מבוכה). הדוגמא שהם מביאים היא **מאליס מארץ־הפלאות** (ס־פר שהוא מכרה בלתי־נדלה למשחקי מלים ומשמעויות):

"How is bread maid?"

"I know that!" Alice cried eagerly. "You take some flour—"

"Where do you pick the flower?" the White

— Why did the moron *Salute* the refrigerator ?

— Because it was *General Electric*.

— What can I do about this *ringing* in my ears?

— *Get unlisted number*.

Where was the declaration of Independence signed?

— *At the bottom*.

— Alice is about to be married to ninety— year— old millionaire, What should she be *married in*?

— *A hurry*.

המובאות לעיל הן חלק מן המוטו לפרק על ההומור בספרות הילדים בספרם של הזוג סדקר "היה היה עכשיו", והן מד־

1. Myra Pollack Sadker & David Miller, *Now Upon A Time: A Contemporary View of Children's Literature*, Harper & Row, Publishers (1977), Chap. 3. 12 "Room for Laughter", p. 318.

2. Victoria Fromkin & Robert Rodman, *An Introduction to Language* (Tokyo 1982, Rinchart and Winston 1974, 1978), Chap. 7, p. 168.

דוגמא נוספת: 5

Shaking

Geraldine now, stop *shaking that cow*

For *Heaven's sake*, for *your sake* and the
cow's sake.

That's the dumbest way I've seen

To make a *milk shake*.

סוג זה של הומור פותח במיוחד בספר-
רות העברית בימי-הביניים, בהשפעת ה-
ספרות הערבית, בעיקר ב"צימודים" —
שירים שווי-חרוז, שחרוזים המבריה את
טורי השיר היה מלה שוות-צליל (אך
שונה במשמעותה), כלומר, החרוז היה
מבוסס על הומופונים, ויותר מזה —
ריבוי באליטרציות וצלילים חוזרים העלה
את רמת השיר בשל חריפותו וחיידודו.
הומור כזה, כפי שראינו במוטו הפתיחה
למאמר, בונה בדיחות וחיידודי-לשון, אף
חידות, וילדים אוהבים במיוחד הומור
ומשחקי מלים בחידות, כמו אותה חידה
ידועה השואלת: איך ייתכן מצב, שאווי-

רון טס בשמים וכלב יושב על זנבו?

בשירת הילדים העברית מרבה ע' הלל
במשחקי מלים ובחיידודים, במיוחד בשירי
דודי שמחה⁵, אך לאו דווקא במלים שוות
צליל ושונות במשמעות. מרבה במיוחד
במשחק מלים הומופוניות דתיה בן-דור

5. שם, עמ' 18.

6. ע' הלל, דודי שמחה, (ת"א, 1969), וכן קול
דודי שמחה, (ת"א, תשל"ו) ועוד. ועיין בדוג-
מאות להומור ורבלי מספר זה ומספרים אחר-
רים בפרק על ההומור בשירת הילדים (פרק
י') בתוך: מירי ברוך ומאיה פרוכטמן, לכל
שיר יש שם, (ת"א, 1982), עמ' 108—112;
להלן: לכל שיר יש שם.

Queen asked. "In a garden, or in the hedges?"

"Well, it is not *picked* at all", Alice ex-
plained "*It's ground* —"

How many acres of *ground*?" said the
White Queen.

המשמעות הכפולה (והגורמת לטעות
בהבנה) מבוססת על שני הומופונים:
flour ('קמח'), הנשמע כמו flower ('פרח'),
אך אולי מוטב לתרגם כאן 'צמח')
ground ('אדמה', וכן נטחון או 'טחון').
הומור מהסוג הזה מצוי לרוב בשירת-
הילדים ובספרות הילדים בכלל, ובעיקר
בספרות הכתובה אנגלית. בשירה הדבר
בולט במיוחד, כי השיר הקצר עשוי להי-
בנות כולו על עיקרון אחד, המעלה מצב
אחד. שירי "נונסנס" למיניהם, משחקי
מלים מחורזים ושירים הבנויים על עקרון
של מצבים, הנוצרים מתוך מלים ומשפ-
טים דר-משמעיים, מקובלים מאד בציבור
הקוראים של שירת הילדים האנגלית וה-
אמריקנית. של סילברסטיין, משורר, שס-
פריו הפכו רבי-מכר ונחשבים דוגמא לשי-
רת ילדים טובה, בונה את שיריו על
ההומור (הכמעט מקאברי, לעתים), הנר-
צר בגלל הומופונים³. למשל:

— — — What did the paper say to the
pen?

"I feel quite *all 'write'*", my friend.

3. למשל:

Shel Silverstein, *A Light in the Attic*,
Poems and Drawings, (London 1982
[1981]).

4. שם, עמ' 16.

בשירים שובבים; למשל, בשיר "שני עיגולים" (פגישה א):⁸

ושלום אשתך ? / **מתגלגלת** בשמחה.

דו־המשמעות ב'מתגלגלת' נוצרת משום שהדובר הוא עיגול (המתגלגל ברחוב), ואילו בלשון הדיבור נהוג הביטוי "מתגלגל בצחוק", או "מתגלגל מצחוק".

דוגמא נוספת:

ואיך הילדים ? / **עגלגלים** וחמודים.

גם כאן נוצרת דו־משמעות משום מש"פחת ה**עיגולים**, שבניה "עגלגלים" (קטנים ועגולים, מלשון עיגול), והביטוי מלשון הדיבור "עגלגל" הוא כינוי למי שהוא "שמנמן", ונאמר בחיבה.

וכמוכן, ראש וראשון לכל המשוררים כופלי-הלשון ואמני ההומור במלים הוא אברהם שלונסקי, שחידודיו ומשחקי המילים שלו מרתיעים רבים מן המבוגרים קוראי-הספרות לילדיהם בשל חריפותם ועושר השפה שבהם. למשל:⁹

המשרת (לילדים שבאולם): ובעצם מוטב כך —

יפה אמרו החכמים:

כל בן הוא **אצבע־אלוהים**.

אצלך שלושה, על כן מוגשת

כשי לך **אצבע משולשת**...

וכן¹⁰:

שררמון: אתמול ברפת עין־חרוש

נולדה עגלה שאין לה ראש.

המלך: וזה מפריע לה להיות

פרה כיתר הפרות ?

7. דתיה בר־דור, **שירים שובבים**, (ת"א, תש"ס).

8. שם, עמ' 23.

9. אברהם שלונסקי, **עוז לי גוז לי**, (ת"א 1974

[1966]), עמ' 21.

10. שם, עמ' 19.

שררמון: לא, אדרבא! וכבר שמעו
איך היא גועה אפילו 'מו'

המלך: בלי ראש ? ! ובכן באיזה אופן
ה'מו' **יוצא** לה ?

שררמון: **יוצא דופן** !

אך לא רק שירים, גם סיפורים וספרים נבנים על יסודות הומוריסטים. באותו פרק על ההומור בספרם של הזוג סדקר, שהוזכר לעיל, המחברים מביאים בעיקר דוגמאות להומור מעודן יותר מן ההומור הבסיסי של המצבים המצחיקים של מעי־דות, רדיפות וכו'. ההומור מעודן זה מתבטא קודם־כל בבחירת ה**נושאים**. בספרות המודרנית נכתבות אגדות רבות בעיצוב "מודרני": הן מכילות אמנם נסיכים ונסיכות, מלכים ומלכות, מכשפות וקוסמים, אך הגישה היא נוגדת אגדות ו"פ־רקטית", ולכן מעוררת צחוק. אנחנו מוצאים בסיפורים נסיכות, שדמותן נוגדת את הסטראוטיפ של הנסיכה חסרת־הישע, המצפה לגאולה מנסיך אבירי. נסיכה חדשה זו איננה יפה דווקא, אך לעומת זאת היא בעלת־תושיה, היא מעשית מאד, ואינה סומכת אלא על שכלה בלבד. שם של ספר: *The Plain Princess*¹¹ מעלה מיד חיך על שפתינו, בידענו מהו הסטראוטיפ המצופה. סוג אחר של אגדות "מודרניות" בונה עצמו על גרעיני אגדות קיימות: סינדרלה, שלגיה וכו', ובהם נשמר אמנם הגרעין הסיפורי, אך יש כאן גלגול מאגדה קסומה אך סטראוטיפית לסיפור הרפתקאות מלא־חיים, הבנוי על סיטואציות קומיות ועל דיאלוג

11. ראה הערה מס' 1.

The trouble about Nollekens was his *nature*
In fact, both his natures, for he had two of
them.

השימוש במלה *nature* יחד עם המלה
kind ומשחק ההומופונים נוסף נמצא בהמ-
שכו של הקטע הבא¹⁶:

"בלבי דולי? אין לי נגדך ולא כלום...
חס וחלילה, לא כלום. גם גא אני בך
יותר מאשר לו היית מלכת שבא. וכי אין
את אלופת ה**טוות** (*spinster*) באיסט —
אנגליה כולה?"

— מי יתן והייתי **רווקה** (*spinster*)
עדין".

דו-המשמעות וההומור נובעים בקטע
זה מהשימוש הכפול במלה *spinster*, שפיר-
רשה באנגלית **טווה חוטים לאריג**, אך
גם **רווקה**. לדו-משמעות זו לא נמצאה
לי מקבילה בעברית (אולי אפשר היה
לתרגם: "האם אינך הטובה שבטוות
איסט-אנגליה כולה?" ותשובתה של דול:
"הלוואי שהייתי טובה בלי טובות' או:
רק טובה ולא טווה".

ובהמשך:

"אין זה הוגן; זה אף בלתי-הגיוני,
זה ממש לא טבעי (*unkind*) לשמע הדב-
רים האלה בערה חמת המלך: — **לא
טבעי? לא טבעי? לא טבעי? (Unkind?)**
— צעק — איך את מעזה לאמור **שאינני
טבעי? (unkind?)** שאינני הוגן? יתכן
שאני בלתי הגיוני".
How can I be unkind.
when that's the kind I am?

כאן משחקות המלים *kind* ו-*nature*
משחק כפול, במיוחד *kind*, שפירושה גם
טוב-לב, גם סוג וגם טבע או אופי (מקביל
ל-*nature*).

גים שנונים והומור וורבלי¹³, חלק רב מן
ההומור הזה נוצר משום ההומופונים
המרובים, ותפיסה מוטעית של מלים
מביאה לידי סיטואציה קומית.

כך, למשל, עשה שלונסקי במחזה **עוץ
לי גוץ לי** שהובא לעיל, כשעיבד את אגדת
בת-הטוהן וטוויית הקש לזהב ותוצאו-
תיה למחזה מחורז, השופע הומור וחי-
דודי-לשון. כך עשתה גם הסופרת אלינור
פרז'ן, שהפכה את אגדת בת-הטוהן לספר
חרמשנית הכסף (בתרגומי, וראה להלן),
ואת סינדרלה לסנדל הזכוכית (בתרגומה
של דליה רביקוביץ').

הספר **חרמשנית הכסף**¹⁴ מביא את
סיפורה של בת-הטוהן (בספר זה טוחנת)
בצורה משעשעת ורווית חיים והומור.
חלק מההומור נוצר מכפלי לשון, הנער-
צים בהומופונים: המלך נולקנס הוא בעל
"טבע כפול" (בתרגום העורך שינה ל"מזג
כפול"), אך בכך החמיץ את כפל המשמ-
עות שבמלה "טבע", המקבילה ל-*nature*
(שבאנגלית), כפי שנאמר¹⁵:

13. על ההומור הוורבלי לעומת ההומור הסיטור
אציוני ראה **לכל שיר יש שם**, פרק י'. על
תגובות ילדים לסוגי הומור עיין אצל:
Katherin H. Kappas, "A Devevelopmentol
Anaolysis of Children's Responses to Hu-
mor", *The Library Quarterly* 37 (1) (Jan-
uary 1967), p. 67-77.

14. Eleanor Farjeon. *The Silver Curlew*, illu-
strated by Ernest H. Shepard, Oxford
University Press (1953).
כתבה: אלינור פרז'ן, תרגמה מאנגלית: מאיה
יגמון, עריכה: חיים אברביה, תרגום השירים:
אוריאל אופק, (ת"א 1959). הוצאת זמורה
ביתן מודן 1980.

16. שם, עמ' 99—100.

15. שם, עמ' 26.

unkind הוא גם בלתי־טבעי, בלתי־אנו־שי (מקביל ל־in human).¹⁷ ובתרגום: "לא טבעי? לא טבעי? לא טבעי?" — צעק — איך את מעיזה לאמור שאינני טבעי? — — — איך את יכולה להגיד שאני בלתי־טבעי?¹⁸ כשזהו **טבעי**?"

כאן נשמר משחק המלים בתלוקו, משום המלה 'טבעי', שהיא תואר, בצד "טבעי" (= הטבע שלי), שהיא שם־עצם בכינוי שייכות.

אולם שימוש מתוחכם גם מזה נמצא בהמשך הסיפור, כשנוצרת מעין קומדיה קטנה של טעויות בגלל שרשרת של תפיסת מלים הומונימיות (או הומופוניות)¹⁹ בצורה בלתי נכונה. הקומיות בולטת דו־קא ברגעי מתח ומשרתת לשם הרפייה, וכן ל"קריצה" כלפי הקורא, כדי להזכיר לו, שכאן אגדה מודרנית בעלת אופי הומוריסטי, ושהכל יבוא על מקומו בשלום:

"— אי! — צעקה לפתע אמא קודלינג. היא הגישה את המגהץ אל לחיה, כדי להווכח אם לא חם הוא מכדי לגהץ את מלמלת־התינוקת. ואכן חם היה, אם לא לוחט, שכן פתאום שמטה אותו מידה על השטיח ובמקום נפלו נוצר חור, וריח חריכה נתפשט בחדר.

— **קמח!** — (Flour) צעקה אמא קודלינג כשהיא כובשת לחיה בידה. — הא לך! — קראה מגס והצמידה על ידה זר ורדים מן האגרטל שעל לוח

17. שם, עמ' 99—100.

18. אולי כאן צריך היה לתרגם: חסר טבע, שכן יש פה משחק משמעות נוסף.

19. נהוג יותר המונח "הומונימי", אך "הומופוני" מדגיש יותר את הצליל לעומת הכתב (הומוגרפי).

הקמין...

אמא קודלינג דחתה את הורדים בת־נופה, וחבטה אותן, מבלי משים על אזנה של מגס.

— לא **צמח** (Flower), טפשה, **קמח!** (Flour) — צעקה אמא קודלינג.

— אם אמרת לחבוש את לחיי בפרחים למה לא (why not) באפונים ריחניות? אלה — לפחות אין בהם קוצים!

— מפני שאין (Because) בגננו אפונה ריחנית — השיבה מגס — השג לי זר אפונה ריחנית! — אמרה לגנן, שנכנס החדרה והמזמרה ביד!²⁰

גם כאן החלה אי־ההבנה בצליל הזהה של המלים flour / flower במבטאם של הדוברים, וכן השאלה why not נתפסה כפשוטה, ולא כהקנטה, במשמעותו השנייה של הצירוף. וכך הטעויות מצטברות בזו אחר זו, כולן כרוכות בדור־משמעות מילונית או תחבירית, ויוצרות מתוך ההומור המילולי גם הומור סיטואציוני.

פתחנו את המאמר בדוגמא של flour / flower וגם סיימנו אותו בה. המגמה של האגדה המודרנית או האגדה הנושנה בל־בוש המודרני היא ק־שליט ביצירת ההור מור בספרות הילדים האנגלית והאמרי־קנית בת זמננו, ויש לשער שנמצאה יותר גם בספרותנו, בצד השירה הבנויה על משחקי־מלים ומלים שוות־צליל, שכבר נמצאנו אותם בשירי הילדים של ע' הלל ודתיה בן־דור, וכן נמצאם גם אצל אחר־רים²¹, ובעיקר נמצאם בספרי החידודים והבדיחות לילדים ולנוער.

20. שם, עמ' 168.

21. למשל יורם טהרלב במונה־לילה **הקטנה** ובת־גומיו לספרי רוברט גרייבס (מר **טמבל**, ואחר־רים).